

A közösségi és hivatalos névadás néhány jellemző vonásának összevetése a víznevekben

A magyar névtani szakirodalomban a 60-as évek második felében termékeny vita folyt a természetes és mesterséges név, illetve a közösségi és hivatalos név terminológiák használatáról. Ennek eredményeképpen ma már úgy tekintjük, hogy a mesterséges név fogalma tágabb, mint a hivatalos névé. Az előbbibe nemcsak a hivatalos nevek tartoznak bele, hanem a kiemelkedő személyek, sőt az adatközlő és a gyűjtő által alkotott alkalmi elnevezések is. (A kérdésről bővebben I. MEZŐ ANDRÁS: MNy. LXV, 199; MNyj. XVI, 55—69; NytudÉrt. 70. sz. 315—20; INCZEFI GÉZA: MNy. LXIII, 64.) Mivel dolgozatomban a hivatalos szervek által adott vízneveket akarom szembesíteni a közösségi eredetű nevekkel, ezért döntöttem a fenti cím mellett. Még egy megjegyzés: A hivatalos nevek között olyanok is találhatóak, melyek eredetüket tekintve a természetes nevek közé tartoznak, de a hatóság rögzítette formájukat, és használatukat az írott nyelvben, a hivatalos fórumokon kötelezővé tette. A víznevek közül ide sorolhatók például a nagyobb folyók: *Tisza*, *Túr*, *Szamos* stb. neve. Cikkemben az ilyen típusú vízneveket a közösségi nevek között tartom számon.

Vizsgálódásaim anyagának nagy részét „A fehérgyarmati járás földrajzi nevei” (Debrecen, 1984) című kötetemből vettem. Az adattár elsősorban a járás 36 településének jelenkori helyneveit tartalmazza, de elég jelentős a történeti adatok száma is. A kötet anyagának összegyűjtését magam végeztem helyi születésű adatközlőktől, különböző hivatalos szervektől, illetve történeti forrásokból. A hivatalos vízrajzi nevek jelentős részét a „Tisza—Túr közti és a Túr—Szamos közti rendszer részletes helyszínrajza” című vízrajzi térképről írtam ki. Ez a vízgazdálkodási társulat munkatérképe, ennek segítségével ellenőrzik a belvízlevezető csatornák állapotát, végzik a karbantartási munkálatokat. E vidék legnagyobb folyóitól kezdve a legkisebb belvízlevezető csatornáig minden vízrajzi objektum megtalálható rajta. Feliratozása azonban nem szakszerű. A térképen szereplő csatornák nevét elegendő hely esetén teljesen kiírták, gyakran azonban rövidítették az utótagot (*csat.*, *cs.*), vagy a *csatorna* szót teljesen elhagyták. Mivel a térképet helyismerettel nem rendelkezők rajzolták és feliratozták, több téves adat, illetve nehezen kiegészíthető rövidítés is található rajta. Ezért az adatok ellenőrzésére a csatornahálózatról készült kimutatást is megnéztem, és az adatokat egyeztettem, ellenőriztem. Anyaggyűjtésemhez kicéduláztam a „Magyarország Földrajzinév-tára II. Szabolcs-Szatmár megye” (Bp., 1981) e vidékre vonatkozó vízrajzi elnevezéseit is. Tudjuk, a földrajzinév-tár azért készült, „hogy a helyileg ismert és hivatalosan megállapított földrajzi nevek az egységes használat ér-

dekében közzétegye, ezzel megszüntesse a különböző kiadványok és a tényleges névhasználat közötti eltéréseket” (i. m. 5). A helyi használathoz való igazodás érdekében a neveket a helyi tanácsok segítségével egyeztették. Tapasztalatom szerint azonban a földrajzinév-tár vízrajzi nevei az esetek nagy százalékában nem a faluközösségekben ismert és használatos víznévi alakokat tartalmazzák, sokkal inkább a tanácsok megfelelő helyismerettel nem rendelkező dolgozóinak hivataloskodó névhasználatát tükrözik. Az ő felületes munkájuk nyilvánul meg abban is, hogy nem egy esetben a valóságban nem is létező adatokat küldtek be a földrajzinév-tár szerkesztőinek. Így kerülhetett be a földrajzinév-tár nevei közé például az *Uszkai-közlekedési-csatorna* adat, ami a valóságban *Uszkai-közlegető-csatorna*.

Néhány mondatot a szóbanforgó területről is szólnék: A (volt) fehérgyarmati járás Szabolcs-Szatmár megye s egyben az ország keleti részén terül el. E vidék természeti képét három folyó, a Tisza, a Szamos és a Túr alakította ki. A szabályozatlan folyók árvizek idején szabadon léptek ki medrükből, és öntötték el — évente többször is — a szomszédos területeket, ahol az áradások visszahúzódása után mocsarak, holtágak, lápok maradtak vissza. A múlt század közepén induló folyószabályozás megszüntette ugyan az árvízveszélyt, de a táj arculata sokáig nem változott meg. A dús növényzet között sokfelé nádasok, holtágak, patakok vize csillogott. Ezért nevezték e vidéket a vizek birodalmának. Az utóbbi években azonban a táj képe a nagyüzemi gazdálkodással nagy mértékben átalakult: új helyen futnak a belvízlevezető csatornák, kiirtották a fasorokat, sőt a hatalmas gépek a kisebb dombokat, laposokat is eltüntették.

1. A földrajzi nevek tipológiai vizsgálatának a magyar névtani szakirodalomban jelentős hagyományai és eredményei vannak. Egy-egy tájegység névanyagának rendszerezését találjuk BENKŐ LORÁND „A Nyárádmente földrajzi nevei” (MNyTK. 74. sz.), KÁZMÉR MIKLÓS „Alsó-Szigetköz földrajzi nevei” (MNyTK. 95. sz.), INCZEFI GÉZA „Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata” (Bp., 1970) című monográfiájában. Az említett szerzők a különböző földrajzinév-típusok között a víznevekkel is foglalkoznak. Egy korábbi cikkemben magam is írtam már erről a kérdésről („A Tisza—Túr köze vízneveinek névtani rendszere”; megjelenés alatt). Témámhoz kapcsolódva itt csak vázlatosan ismertetem e rendszerezésemet, s elsősorban a közösségi és a hivatalos névadás tipológiai különbségeire hívom fel a figyelmet. A vízneveket — a földrajzi nevek más kategóriáihoz hasonlóan — keletkezésük alapján *t e r m é s z e t i*, *m ű v e l t s é g i* és *e s e m é n y n e v e k* kategóriákra szokás osztani (vö. LŐRINCZE LAJOS: MNyj. XIII, 3—27). A természeti neveknél az ember és a táj (objektum) között nincs kapcsolat, az ember csak elnevezi a táj egy részletét. A természeti nevek tulajdonnévi alaprétegéhez sorolom azokat a vízneveket, melyek jelentését csak a nyelvtudomány eszközeivel, etimológiai kutatásokkal lehet — vagy úgy sem — megállapítani; pl. *Tisza*, *Túr*, *Szamos*, *Borzsa*, *Tapolnok* stb. A köznévi alapréteget azok a nevek alkotják, amelyek egyben vízrajzi nevekben utótagként is előfordulhatnak: *Cser*, *Folyó*, *Ér*, *Halvány*. A természeti vízneveket lehet még osztályozni helyzetük (*Al-Cser*), nagyságuk (*Kis-fok*, *Kis-Túr*), alakjuk (*Horgas*, *Kerek-tó*), koruk (*Öreg-*

Túr, Vén-Tisza), a víz minősége, színe (*Sár, Cibere*), a víz bősége, sebessége, hangja (*Csekély, Zúgó, Sebes-patak*), szaga (*Büdös-tó*), a víz folyásának iránya (*Által-fok*), állatvilága (*Harcás*), növényvilága (*Nádas*) stb. alapján.

A műveltségi nevekhez az ember természetátalakító tevékenységét tükröző nevek tartoznak. Ennek is több csoportja van. Az alaprétteghez tartoznak a *Csatorna, Kanális, Itató, Kenderáztató* stb. Jellemzőjük, hogy a természeti nevek köznévi alapréttegéhez hasonlóan ezek is gyakran szerepelnek többtagú vízrajzi nevekben utótagként. A vízrajzi objektumok nevet kaphatnak még a határrészről (*Máka—Hollós-csatorna*), a közelében lévő létesítményről (*Ida-majori-csatorna*), a településről (*Palád-csatorna*), a méretéről (*Fő-csatorna*), a növényzetéről (*Tökös-csatorna*), a felhasználás jellegéről, így a halászatról (*Vésztfő*), a földművelésről (*Öntöző-főcsatorna*), állattartásról (*Lóúsztató*), az ott végzett ipari tevékenységről (*Vályogvető*) stb. Külön csoportot alkotnak a személynévvel alakult víznevek. Ezek általában a tulajdonost jelölik, akinek a földjén található a vízrajzi objektum (*György foka, Hodossy-csatorna*). — Kevésbé jelentős névtípus az eseménynevek csoportja. Ide azok az elnevezések tartoznak, amelyeknél az objektummal kapcsolatos esemény volt a névadó motívum, pl. haláleset (*Kati halványa*), babonás hiedelem (*Ördögös*), tréfás szemlélet (*Szemölcső-patak*) stb.

Úgy vélem, a csak vázlatosan ismertett rendszerezésből is kiderül, hogy a közösségi víznevek rendszertani, tipológiai szempontból sokkal változatosabbak a hivatalos nevekénél. Míg az előbbieket minden névtípusban megtalálhatók, az utóbbiakat csak a műveltségi nevek közé lehet besorolni. S ez érthető is, hiszen a hivatalos szervek elsősorban azokat a vízrajzi objektumokat nevezik el, amelyeket a táj életébe beavatkozó ember (gyakran maga a hivatalos szerv) hozott létre.

2. De nézzük meg a két névtípust a nevek keletkezése oldaláról is. A közösségi és hivatalos nevek a nevek keletkezése síkján természetes és mesterséges neveknek szokás nevezni (vö. MEZŐ ANDRÁS: i. m.). A természetes nevekénél szoros kapcsolat van az objektum és a név között, a közösség az objektum természetes és egyéb tulajdonságai (helyzet, fekvés, alak, méret, jellegzetes építmény stb.) alapján ad nevet. Ezek tehát motivált nevek. MEZŐ ANDRÁS „A mesterséges földrajzi nevek motivációja” (MNyj. XVI, 55—69; itt a további szakirodalom is megtalálható) című cikkében az utcanéveket vizsgálva megállapítja, hogy a közösségi névadáshoz hasonlóan a hivatal is gyakran az objektum elsődleges tulajdonságai alapján ad nevet (*Keskeny utca, Északi körút, Vasgár utca* stb.). Ezt a névadást belső motivációnak nevezi. Szerinte az uralkodó ideológiát kifejező nevek (*Kossuth utca, Szabadság utca* stb.) is motivált nevek. Ezt a motivációtípust az előbbtitől elkülönítve külső motivációnak nevezi (i. m., 64—6). Motiválatlan neveknek csak az *Alkotás utca, Bokréta utca, Gyöngyvirág utca* típusú nevek tekintendők. Itt a név és az objektum között nincs kapcsolat (i. m. 67). — E rendszerrel összevetve a vízneveket a hasonlóságok mellett alapvető különbségeket is felfedezhetünk. Így például, nemcsak a természetes, hanem a mesterséges víznevek nagy része is motivált név. Az *Alkotás utca, Bokréta utca* névtípus a víznevek körében nem él. Sőt azt is megállapíthatjuk, hogy az úgynevezett külső motivációval

keletkezett név (*Sztálin-csatorna*) is ritka jelenség közöttük (anyagomban nincs is rá példa), többségük tehát belső motivációval keletkezett.

3. A névhasználat oldaláról is meg lehet vizsgálni a kérdést. A földrajzi nevek ismertségében több szintet (fokozatot) különíthetünk el. A világon szinte mindenki által ismert földrészek, országok, nagy folyók, hegyek, tengerek neveitől a település néhány lakója által ismert határrészneveig terjed a sor. A közösségi név fogalma sem azt jelenti tehát, hogy a település minden lakója ismeri a nevet. Mint ahogy a hivatalos nevekről sem jelenthetjük ki általánosságban, hogy csak szűk körben, illetve kizárólag a hivatalos érintkezésben használatosak. De a víznevekről megállapíthatjuk, hogy a hivatalos eredetű víznevek jelentősége a névhasználatban jóval kisebb, mint a közösségi nevéké. Sőt azt is mondhatjuk, hogy a hivatalos víznevek nem töltenek be olyan fontos szerepet az emberek életében, mint a hivatalos település- és utcanevek. Ez utóbbiak használatára a lakosság nap mint nap rákényszerül, hiszen mindenki ír levelet, mindenkinek van dolga a hivatalos szervekkel. A hivatalos vízneveket azonban jóval ritkábban használjuk, így életük is bizonytalanabb amazokénál. Nem véletlen, hogy a helybeli lakosság szinte tudomást sem szerez róluk, vagy ha mégis, akkor igyekszik rövidíteni a tekervényes, nehézkes elnevezéseket, vagy gyakran a vízszabályozás előtti állapotoknak megfelelő neveket használja továbbra is. A hivatalos víznevek létrehozója és életbentartója a vízgazdálkodási társulat, amely a belvízrendezés munkájával van megbízva.

4. A két víznévtípus nyelvtani szerkezete is különbséget mutat. Tudjuk, a földrajzi nevek vizsgálatában is bármiféle névvizsgálatban lényeges munkafázis a nyelvi szerkezet vizsgálata. Ennek fontosságát hangsúlyozza KÁZMÉR MIKLÓS is „A »faluk« a magyar helynevekben” (Bp. 1970) című monográfiájának bevezetőjében. Az adatokat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a népi nevek szerkezete, nyelvi formája általában tömörebb, mint a hivatalos nevéké. A közösségi nevek között nagyon sok az egytagú név: *Tisza, Túr, Szamos, Nóborda* stb. (Jellemző, hogy ezeket a múlt század végén készült hivatalos kataszteri térképeken *Tisza folyó, Túr vize, Nóborda patak* alakban is megtaláljuk.) Kéttagú név is szép számban van közöttük: *Holt-Szamos, Új-Túr, Bálint-fok* stb. Néhány háromtagú név is van: *Nagy-kerek-patak, Tövis-szeg-patak* stb. Névszerkezeti szempontból azonban ezeket is kételeműeknek tekintjük (vö. INCZEFI GÉZA i. m., 22—33). Ezzel szemben a hivatalos nevek között szinte általánosnak mondhatók a *Vármegye 8. oldalág, Gőgő—Szenke-főcsatorna, Öreg-Túr—Tökös-összekötő* bonyolult elnevezések. A pálmát azonban az *Égett-gorond I. számú csatorna* és ikertestvére az *Égett-gorond II. számú csatorna* viszi el.

5. A különböző névtípusok földrajzi elterjedésének vizsgálata az önélvű névtudomány egyik fontos feladata. A külföldi kutatás teljesítménye ezen a területen egyre jelentősebb (l. például ADOLF BACH „Deutsche Namenkunde” című nagy összefoglaló munkájának megfelelő fejezeteit, a szláv névatlasz munkálatait stb.). A magyar névtani kutatásnak azonban még sok a tennivalója. Különösen vonatkozik ez a földrajzi nevek — így a víznevek — névföldrajzi kutatására. (Az ide vonatkozó magyar névtani szakirodalom tömör értékelését l. KÁZMÉR MIKLÓS monográfiájában; i. m. 14.)

Természetesen az ilyen jellegű kutatások alapfeltétele, hogy megbízható földrajzinév-tárak, adattárak álljanak rendelkezésünkre. — A névföldrajzi szempontú vizsgálódásra a közösségi és hivatalos nevek összehasonlító vizsgálatakor is érdemes figyelmet fordítani. Az alábbiakban a névanyagom alapján levonható néhány tanulságról szólnék. Községi vízneveim vízrajzi utótagjaikat tekintve is igen nagy változatosságot mutatnak. A ma élő víznevekben összesen 33 vízrajzi köznév fordul elő. Az első öt sorrendje előfordulásuk számával: *patak* (50), *árok* (26), *vájás* (18), *tó* (16), *fok* (16). A kihalt (nem élő) és a jelölésátvitellel már határrészt jelölő földrajzi nevekben a következőképpen alakult a víznevek sorrendje és száma: a kihalt nevekben összesen 22 köznév fordul elő, itt a sorrend: *patak* (44), *fok* (14), *tó* (11), *ér* (10), *halvány* (6). A mezőrészt jelölő nevekben: 24 köznév szerepel, itt a sorrend: *patak* (40), *fok* (21), *tó* (21), *bákány* (4), *mocsár* (4). A *patak* az egész területen úgyszólván egyenletesen oszlik el. A szó azonban vidékemen — más tájegységekkel és a köznyelvvvel összevetve — nem a kisebb, gyors folyású folyóvizeket, hanem a földhátak közötti vízzel telt mélyedéseket, lapályokat jelöli (vö. KÁLMÁN BÉLA, Helynévkutatás és szóföldrajz. NytudÉrt. 58. sz., 344—50). A tájviszonyok lassú átalakulásával, a belvízrendezéssel, a lapos területek művelés alá vételével magyarázható, hogy nagy számban található kihalt nevekben és mezőrészt jelölő nevekben is. Az ok itt is a tájviszonyok lassú megváltozásában, a szántóterület térhódításában kereshető. Az *árok* általában mesterséges, ritkábban természetes vízvezető mélyedésre vonatkozik. Ezzel magyarázható, hogy kihalt nevekben csak kétszer, mezőrész nevében csak egyszer fordul elő. A *vájás* természetes és mesterséges vízfolyást egyaránt jelöl. Az *ér* e tájegység jellegzetes földrajzi közneve, az egészen kicsiny vízfolyásokat nevezik így. A *halvány* a Tisza holtágait, a *bákány* és *mocsár* pedig a növényzettel benőtt, elmocсарasodott területeket jelöli. — A hivatalos nevek a közösségi eredetű víznevek sokszínűségével szembeállítva feltűnő egyhangúságot mutatnak. Hivatalos vízneveimben összesen négy vízrajzi köznév van: a *csatorna* (240), a *főcsatorna* (10), az *oldalág* (2) és a *tároló* (1). Összegezve elmondhatjuk, hogy míg a közösségi nevek névföldrajzi vizsgálatát nemcsak egy tájegységen (vagy közigazgatási egységen) belül, hanem más tájegységekkel összevetve is elvégezhetjük (és érdemes is elvégeznünk), a hivatalos nevekben található vízrajzi köznevek nem mutatnak névföldrajzi megoszlást, így nem alkalmasak ilyen jellegű vizsgálódásra.

KÁLNÁSI ÁRPÁD

Vergleich einiger charakteristischer Züge der kollektiven und offiziellen Namengebung bei Wassernamen

Im Aufsatz werden die Wassernamen untersucht, die in der Literatur der Namenlehre ein wenig stiefmütterlich behandelt werden. Es werden die durch die offiziellen Organe gegebenen Wassernamen der Namen kollektiven Ursprungs gegenübergestellt. Den Stoff der Untersuchung bildete der unlängst erschienene Band

des Autors „A fehérgyarmati járás földrajzi nevei“ (Geographische Namen des Kreises Fehérgyarmat). Der Artikel vergleicht die systematischen Spezifika der beiden Methoden der Namengebung, er untersucht die beiden Namentypen von der Seite der Entstehung der Namen und des Namensgebrauchs sowie vom namengeographischen Gesichtspunkt aus. Zusammenfassend kann festgestellt werden, daß die kollektiven Namen viel bunter, wechselhafter sind als die offiziellen Bezeichnungen.

Á. KÁLNÁSI